

K. STOŠKUS
KAIP SUPRASTI KITĄ?

(Aplė žmonių bendravimo sunkumus)

Tur būt, labai maža tokių laimingų autorių, kurie būtų buvę suprusti lygiai taip, kaip buvo patys norėję.

V. Mykolaitis-Putinas

Как сердцу высказать себя?
Другому как понять тебя?
Поймет ли он, чем ты живешь?
Мысль изреченная есть ложь.
Взрывая, возмутишь ключи:
Питайся ими — и молчи.

Ф. Тютчев

Mūsų amžius nestokoja paradoksų: jų gausu moksle, mene, technikoje, buityje, žmonių santykiuose. Vienas iš tokių paradoksų — civilizuoje visuomenėje gyvenančio individo nekomunikabilumas, apie kurį kalba įvairių kraštų filosofai, sociologai, publicistai, meno teoretikai. Šia tema sukurta daug literatūros kūrinių, nemaža meninių kino filmų.

Bene daugiausia dėmesio nekomunikabilumui šiais laikais skiria egzistencialistinė filosofija. Nors egzistencialistai paprastai neneigia individo bendravimo galimybių, tačiau mano, kad tikras (egzistencialinis) bendravimas nėra lengvas, nes žmogaus asmenybė yra pajungta viešo gyvenimo diktuojamai niveliacijai („daryk, kaip visi“). Viešame gyvenime, kaip sako M. Heideggeris, žmogus vartoja kalbą, mažai domėdamasis tuo, kas ja išreiškiama. Kalba čia virsta pakartojimu to, kas anksčiau pasakyta (*Nachreden*), perpasakojimu to, kas jau visiems žinoma (*Weiterreden*). Kitaip sakant, ji tampa šnekomis, tauškalais, plepėjimu (*Gerede*), neturinčiu aiškaus ryšio su tuo, apie ką kalbama. Tai liečia ne tik kalbėjimą, bet ir klausymą. Klausytojas čia ne tiek siekia suprasti, apie ką kalbama, kiek domisi pačiu kalbėjimu. Kalbų objektas šiuo atveju suprantamas tik apytikriai, paviršutiniškai. Net jeigu pasakymas perduoda naujų žinių, standartizuotas klausytojas negali nustatyti, kas čia yra originalaus, o kas — tik paprastas jau žinomo turinio pakartojimas. Bet, pasirodo, to jam ir nereikia. Kalbėjimo tuštumas (*Bodenlosigkeit*) padeda išeiti į viešumą. „Plepalai yra galimybė viską suprasti, kruopščiai neišsavinus dalyko“. Jie net „apsaugo nuo tokio įsisavinimo nesėkmių galvojant. Plepalai, kurių gali griebtis kiekvienas, ne tik atpalaiduoja nuo uždavinio tikrai suprasti, bet ir išugdo indiferentišką suprantamumą, kuriam daugiau nieko nėra neaiškaus“¹.

Kuo šnekos populiarnės, tuo labiau jos paslepia nuo mūsų žmogaus

¹ M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Halle a. d. S., 1927, S. 169.

vidinį pasaulį ir kaip tik dėl to, kad jau iš pirmo žvilgsnio parodo ji visuotinai suprantamą. Pačias originaliausias mintis visuotinis vartojimas paverčia tuščiomis frazėmis. Mintys (idėjos), kurioms išreikšti jų kūrėjas padeda tiek daug pastangų, vėliau nesuprantančių jo pasekėjų lūpose virsta, anot K. Jasperso, tuščiais žodžiais². Išraiškos gilumą pakeičia jos populiarumas. „Ištuštinta“ (*entleerte*) kalba tampa autoritetinga ir ima valdyti žmones, kurie ja naudojami. Dalykai pripažįstami tokiais, o ne kitokiais ne dėl to, kad jie tokie yra, bet dėl to, kad taip sakoma arba rašoma. Ši kalba išugdo sugebėjimą šnekėti, bet ne sugebėjimą suprasti. Užuoat atskleidusi esmę, ji teduoda aibę kalbėjimo būdų, kurie tą esmę užmaskuoja.

Formalių, standartizuotų priemonių pagalba neįmanoma užmegzti tikro (egzistencialinio) ryšio tarp individų. Kad toks ryšys būtų galimas, M. Haidegerio nuomone, reikia grįžti prie primityvios, pirmąsios kalbos.

Egzistencializmas, kaip yra parodžiusi marksistinė kritika, suabsoljūtinina kai kuriuos klasinės visuomenės susvetimėjimo reiškinius, paverčia juos visuotinėmis viešo gyvenimo normomis. Tai iš dalies liečia formalizmo ir konformizmo reiškinius, kurių visoms formoms egzistencialistai bando suteikti neklasinių pobūdį. Vis dėlto būtų naivu šias egzistencialistų iškeltas žmonių bendravimo kliūtis aiškinti vien tik klasinės visuomenės santykių susvetimėjimu. Žmogaus prieštaravimo, formalizmo, nekomunikabilumo neįmanoma pilnutinai paaiškinti vien visuomenės, kurioje jis gyvena, klasiniu pobūdžiu: tas prieštaravimas ir formalizmas sąlygojamas įvairiausių priežasčių — socialinių (politinių, etinių, paprotinių), psichologinių, pažintinių.

Iš tikrųjų, masinis socialinių prieštaravimų maskavimas formaliu bendravimu, viešais lojalumo pareiškimais, parodomuoju familiarumu, standartiniu nuoširdumu yra viena būdingiausių klasinės visuomenės ypatybių. Ypač paradoksalią formą tos ypatybės gauna ten, kur įsiviešpatuoja grubūs, totalitariniai, fašistiniai režimai, kur brutali jėga ir prievarta, konstitucijų mindžiojimas įteisinamas ideologų sukurtais politiniais mitais (pvz., „dučės“ mitas Italijoje, „fiurerio“ — Vokietijoje ir pan.). Tokie mitai protu neįrodomi, nors dažnai jie ir turi racionalaus pagrindimo momentų; jie įteigiami idealizuotais pavyzdžiais, emociniu poveikiu, kol galų gale tampa nekvestionuojamu, šventu dalyku. Šiam tikslui naudojamos standartiškos frazės, oficialūs lozungai, nes jie dėl savo turinio banalumo nežadina mąstymo, o tik formuoja emocinį nusiteikimą. Kuo labiau „nusitrina“ loginė, deskriptyvinė kalbos prasmė (dėl nuolatinio frazių vartojimo šuvokimas adaptuojasi ir jų turinio imama nepastebėti), tuo labiau išryškėja jos emocinė funkcija, arba, kaip sako vokiečių fi-

² K. Jaspers, *Philosophische Logik*, Bd. I, München, 1947, S. 429.

losofas E. Kasireris, „magiškas žodis įveikia semantinį žodį“³. Žodžiai ir frazės virsta fetišais, kalbos — apeigomis. Žinomų idėjų kartojimas įvairiausiomis stereotipinių frazių kombinacijomis darosi pagrindiniu politinių mitų propagandos bruožu. Ir pati propaganda imama vertinti ne pagal įrodymo jėgą, pagrįstumą, o pagal fetišizuotų žodžių kiekį tekste. Nepaisant frazių banalumo, tokio teksto loginio turinio suprasti beveik neįmanoma: perdaug ryškus jo neapibrėžtumas ir prieštaringumas. „Jei-gu man tenka skaityti vokišką knygą, išleistą paskutinį dešimtmetį, ne politinę, o teorinę knygą, filosofines, istorines ar ekonomines problemas nagrinėjantį darbą, tai nustebęs pamatau, kad jau nebesuprantu vokiečių kalbos“, — rašė 1946 metais E. Kasireris⁴ savo knygoje „Valstybės mitas“.

Žinoma, aprašytu atveju loginė kalbos prasmė nyksta dėl ideologinės veiklos metodų, kuriuos naudoja fašistiniai režimai, totalitarinės valstybės. Bet kalbos prasmė nyksta ir dėl daugybės kitų priežasčių⁵. Gana dažnai gyvenime bendraujama ne dėl to, kad norima ką nors pasakyti, perduoti, nurodyti, pamokyti arba sužinoti, patirti, išsiaiškinti, bet tiesiog dėl paties poreikio bendrauti, palaikyti ryšį (pvz., pokylyje, kelionėje, poilsio vietoje ir pan.); tada bendravimo objektu gali tapti bet koks dalykas⁶, svarbu tik, kad jis bent šiek tiek būtų žinomas visiems dalyviams, t. y. kad jie visi turėtų vienodas galimybes dalyvauti tame bendravime. Panašiose situacijose dažniausiai griebiamasi tokių daugeliui kultūrų būdingų stereotipų, kaip oras, mados, anekdotiški įvykiai, sensacijos, bendri pažįstami ir t. t. Greta tradicinių stereotipų šiais laikais labai mėgstamos ir masinės komunikacijos priemonių (spaudos, radijo, televizijos, kino) populiarinamos temos: delfinų kalba, širdies ir kitų organų perkėlimas, skraidančios „lėkštės“, kelionė į Mėnulį, kibernetinės mašinos ir pan. Štai gana tipiškas šiuolaikinio pokalbio pavyzdys:

„— Ar tiesa, kad elektroninės mašinos bus panaudotos abstraktiems paveikslams kurti?

— Gal būt. Tik nemanau, kad tai bus rentabilu.

— Kaip! Mašina gali tapyti?

— Abstrakčius paveikslus — kodėl gi ne?

— Ar jums žinoma, kad yra mašinų, kuriančių Mocarto ir Bacho stiliaus muziką? <...> Taip, taip: vienas trūkumas — ji be priekaištų, tuo tarpu muzikams su kūnu ir krauju visada galima ką nors prikišti“⁷.

³ E. Cassirer, Funkcja mitu w życiu społecznym. — „Filozofia i socjologia XX wieku“, cz, I, Warszawa, 1965, str. 85.

⁴ Ten pat.

⁵ K. Marksas ir F. Engelsas, Apie literatūrą, V., 1961, p. 199.

⁶ Tiesa, daugelis kultūrų apriboja pokalbių temas už stalo, prie moterų ir kai kuriose kitose situacijose, tačiau tai nekeičia tokių pokalbių formalumo.

⁷ Симона де Бовуар, Прелестные картинки, М., 1968, стр. 83.

Pasikeisdami daugiau ar mažiau visiems žinoma informacija, komunikacijos dalyviai bendrauja ne tiek semantiškai, kiek formaliai. Čia paprastai nepageidaujama nei įrodinėjimo, nei pagrindimo, vengiama sudėtingų sprendimų ir išvadų. Mėginimai ką nors išaiškinti ar išsiaiškinti, pastangos išvengti loginių prieštaravimų tokiose situacijose laikoma žemos kultūros požymiu arba keistumu. Pokalbis virsta pramoga ar bent jau būtinu jos komponentu. Jo vertę čia sudaro ne turinio originalumas, tuo labiau ne jo gilumas, o gyvumas, lengvumas, nerūpestingumas, t. y. grynai išoriniai požymiai:

„— Aš surūkau dvidešimt cigarečių per dieną.

— O aš tik dešimt.

— Silpniausios — Rytų markių cigaretės.

— Stipriausios — amerikietiškos.

— Prancūziškų cigarečių labai tamsus tabakas.

— O anglišių cigarečių labai šviesus tabakas.

— Nuo tabako būna vėžys.

— Jeigu cigaretės su filtru, vėžio nebus.

— Vienas mano bičiulis surūko šešiasdešimt cigarečių per dieną.

— Mano tėvas surūko iki aštuoniasdešimt.

Ir taip toliau⁸.

Kalbančiojo čia beveik neklausoma, kiekvienas nekantriai laukia, kada tas baigs, kad galėtų pats įsiterpti. Toks pokalbis — savotiškos varžybos: kas pasirinkta tema sugalvos ko daugiau banalių sakinių.

Aprašytas atvejis yra gryna pramoginio pobūdžio niekų kalba (*small talk*). Tačiau gana dažnai tokie plepalai panaudojami tikriems bendraujančių asmenų tikslams, ketinimams paslėpti ir tam tikrai informacijai išgauti. Mes paprastai vengiame sakyti „aš jums jaučiu simpatiją“, „labai noriu su jumis pabendrauti“, „man malonu girdėti jūsų balsą“. Šituos norus dažniausiai pridengiame plepalais, kurių turinys mūsų visiškai nedomina. Tikrieji ketinimai atsiduria antrame plane, pereina į kalbos potekstę. Pirmojo plano turinys gali būti bet koks, svarbu tik, kad jis pridengtų potekstę. Pvz., kai aš noriu prakalbinti sutiktą žmogų ir išgirsti jo balsą, vienodai tinka tokie skirtingi klausimai: „Gal galėčiau sužinoti, kiek dabar laiko?“ ir „Ar nepasakytumėt, kur yra Vienuolio gatvė?“. Jei mano ketinimų pašnekovas nepastebi ir mėgina suteikti žinias, kurių aš pageidauju, bet kurios iš tikrųjų manęs nedomina,— jis pasiduoda *bendravimo iliuzijai*. Klausdamas to, kas man nerūpi arba ką pats gerai žinau, pokalbį aš paverčiu formaliu, jį desementizuuju.

⁸ Альберто Моравиа, Коммуникабельность.— «Литературная газета», 1967, № 42.

Dėl tos priežasties tikras komunikacinis ryšys neužsimezga: aš nepaisau to, ką pašnekovas perduoda, o jis nežino, ką aš iš jo gaunu.

Iš esmės to paties tipo yra tardytojo bendravimas su kaltinamuoju, psichiatro ar psichoanalitiko — su pacientu, sociologo ar psichologo — su tiriamuoju, dialektologo — su informantu ir t. t. Tiesa, ryšys tarp pokalbio tiesioginio turinio ir tyrinėtojo intencijų čia dažnai būna gana akivaizdus, tačiau tyrimo objektyvumas reikalauja, kad tikrosios intencijos tiriamajam nebūtų žinomos, kad jis negalėtų kontroliuoti tyrinėtojų įdomios informacijos perdavimo.

Jeigu žmogus numato tikrąsias savo pašnekovo intencijas, bet elgiasi taip, lyg jų nežinotų, užsimezga *vaidybinis bendravimas*. Pokalbio dalyvių pasirinkta tema tampa jų individualių interesų, polinkių, siekimų sąlygiška išraiška ir tarpusavio distancijos palaikymo priemone. Kartais toks pokalbis virsta ištisiniu eufemizmu, t. y. tropu, kurio tiesioginė prasmė (pirmasis planas) pridengia netiesioginę prasmę (antrąjį planą, potekstę). Tiesiogine prasme pašnekovai paprastai išreiškia atitinkamai situacijai būtiną gerą toną, taktą, reikalingą oficialumą, santūrumą ir pan. Dažnai tą prasmę sudaro vien tik etiketo šablonų, diplomatiškos frazių, apeiginių formulių turinys. Kuo labiau standartizuojamas pirmasis planas, tuo jo ryšys su potekste darosi sąlygiškesnis, tuo didėja galimybės po konformistiniu pirmojo plano turiniu paslėpti tikrąsias komunikatorių intencijas. Vaidybinis bendravimo momentas pasidaro itin akivaizdus, kai žmogus ima kalbėti tai, ko iš jo laukiama, pageidaujama ar net reikalaujama, nors pats jis taip negalvoja ir netiki tuo, ką pats kalba.

Beje, reikia pastebėti, kad net formaliausias bendravimas, pasikeitimas stereotipinėmis frazėmis beveik niekada nepasidaro visiškai beprasmiškas. Pasikeitimas informacija faktiškai neišnyksta net tokiose etiketo ceremonijose, kaip pasisveikinimas ir atsisveikinimas, viešas pagarbos, dėmesio bei ištikimybės pareiškimas ir pan.

Vaidybinio bendravimo šablonai patys savaime dar nereiškia žmonių nekomunikabilumo apskritai, nes oficialus, distancinis žmonių bendravimas reikalingas tik kai kuriose situacijose⁹. Tokioms situacijoms reikalingą atstumą tarp žmonių palaiko kalbos atitinkamos formos, specifiniai stereotipai. Bendravimo sunkumai, nekomunikabilumas paprastai pajuntami tada, kai oficialumas įsibrauna į intymiesnio bendravimo sritį arba kai jis ima akivaizdžiai prieštarauti individualiems bendraujančių siekimams. Pagaliau nekomunikabilumą patiria ir tie asmenys, kurie, ypač intensyviai bendraudami, nesulaukia pageidaujamo intymumo iš pašne-

⁹ Oficialaus ir intymaus bendravimo ribos priklauso nuo politinių sąlygų, moralinių normų, kultūrinių tradicijų, o galų gale ir nuo taktinių komunikacijos dalyvių sumetimų.

kovo pusės. Žmonėms suartėjant, didėjant jų tarpusavio pasitikėjimui, sąlygiškumai (vaidybinis momentas) palaiapsniui nyksta, potekstė perkeliamą į pirmąjį planą, t. y. labiau pabrėžiama ir išisąmoninama. Bet jeigu sąlygiškumų nykimas sustoja, pajuntamas nenuoširdumas, svetimumas, nekomunikabilumas.

Žinoma, socialiniai bendravimo apribojimai ne visada sukelia individui nekomunikabilumo jutimą: būna žmonių, kuriuos patenkina gaunama banali informacija, kraštutinis formalizmas. Nekomunikabilumo pergyvenimas — tai nusivylimas bendravimo galimybėmis. Šitokią būseną siuntėjas gali pajusti tada, kai nepajėgia išreikšti, ką nori, įtikinti, kai nepasiekia pageidaujamo ryšio su interpretatoriumi. Interpretatoriaus interesai jam ima atrodyti svetimi, nes lieka už jo interesų ir pergyvenimų ribų.

Visada yra skirtumas tarp to, ką žmogus jaučia, pergyvena, patiria, ir to, ką jis išisąmonina, pajėgia išreikšti, tarp subjekto individualybės ir jos suvokimo. Noras pilnai išreikšti savo dvasinį pasaulį visada susiduria su ribota savižinos pakopa¹⁰.

Mėgindamas save parodyti tokį, kokį pats jaučia, komunikatorius (bendraujantis asmuo) aprašo savo dvasinį pasaulį, bet kai tik jis palyginą aprašymo rezultatus su savo individualia būsena, neretai pastebi, kad jie toli gražu neišreiškia to, ką jis iš tikrųjų pergyvena („kažko trūksta“, „kažkas kita“). Jei siuntėjas nepakankamai savikritiškas, nekomunikabilumo kaltę jis suverčia interpretatoriui, kuris „nenori“ jo suprasti. Kadangi siuntėjui pasirinktos bendravimo priemonės (pvz., žodžiai) visada reiškia daugiau, negu interpretatoriui (asocijuojasi su plačia individualių vaizdinių, išpūdžių, emocijų sfera), tai jis, norėdamas išvengti nekomunikabilumo iliuzijos, turi sugebėti į savo perduodamą informaciją „pažiūrėti“ iš šalies, interpretatoriaus akimis¹¹.

Interpretatorius savo ruožtu pajunta nekomunikabilumą tada, kai jam nepavyksta „pralaužti“ siuntėjo padiktuotos bendravimo distancijos, nepasieka suprasti siuntėjo bendravimo motyvų.

Nekomunikabilumo pergyvenimui priešingas dalykas yra absoliutus pasitikėjimas bet kokiomis bendravimo sąlygomis ir bendravimo priemonių galimybėmis, aklas pasidavimas lengvo suprantamumo iliuzijai. Taip nusiteikusiam interpretatoriui bendravimo kliūčių nėra. Viską jis

¹⁰ „Pažinimo teorijoje, kaip ir visose kitose mokslo srityse, reikia samprotauti dialektiškai, t. y. ne laikyti mūsų pažinimą užbaigtu ir nekintamu, o nagrinėti, kuriuo būdu iš nežinojimo atsiranda žinojimas, kuriuo būdu nepilnas, netikslus žinojimas darosi pilnesnis ir tikslesnis“ (V. Leninas, Raštai, t. 14, p. 90).

¹¹ Todėl rašytojai savo kūrinius kartais ilgam padeda į stalčių, kad užsimirštų kūrimo procese atsiradusios vaizdinės ir emocinės asociacijos ir paskui galėtų pažvelgti į juos „šviežiom akim“.

„supranta“ lengvai ir greitai. Tuos dalykus, kurių nesupranta, jis laiko „tamsiais“ ir beprasmiškais¹².

Pilnai nesuderinus siuntimo sistemos su priėmimo sistema, negalima išvengti informacijos nuostolių. Tokios pilnai nesuderintos sistemos ir yra bendraujantieji komunikatoriai. Vienas nuo kito jie skiriasi fiziologiniais ir psichologiniais bruožais, pažiūromis, principais, įsitikinimais, patyrimu, žiniomis, interesais, nusiteikimu. Dėl šių skirtubių informacijos priėmėjas tampa interpretatoriumi: jis priima ne tai, ką perduoda (arba mano perduodąs) siuntėjas, bet tai, ką pats pajėgia priimti pagal savo individualų patyrimą, sugebėjimus, psichologines ypatybes ir pan. Sakysim, flegmatiškas interpretatorius vien dėl savo nervinių procesų nepaslankumo sunkiai susidoroja su sangviniško siuntėjo temperamentingai perduodamu pranešimu. Nepajėgdamas interpretuoti visų ženklų, jis daro skubotą atranką. Jei perduodamas pranešimas yra labai informatyvus (nebanalus), priėmėjas, praradęs žymų perduodamos informacijos kiekį, ima siuntėjo nebesuprasti. Tuo tarpu sangvinnikas, priimdamas flegmatiško siuntėjo informaciją, dažnai lieka „pusiau bedarbis“ ir netenka kantrybės bendravimą tęsti toliau. Reikia manyti, kad nuo temperamento žymiu mastu priklauso ir muzikinio imlumo galimybės. Pirmybės teikimu veržliai ir gyvai arba lėtai ir lyriškai muzikai, tur būt, ir reiškiasi interpretatoriaus komunikacinis pajėgumas.

Bendravimas pasunkėja ir tada, kai vienas iš komunikatorių yra linkęs į savianalizę, nuolatinis apmąstymus, kontempliaciją, apsvarstymus „už“ ir „prieš“, o antras — orientuotas į išorinį pasaulį, kitus žmones, socialinę veiklą, vengiąs gilintis į save, savo vidinius pergyvenimus¹³. Žymiai lengviau užsimezga abi puses patenkinantis ryšys tarp menininkų arba tarp mąstytojų, negu tarp menininko ir mąstytojo¹⁴, žinoma, jei visos kitos sąlygos yra vienodos.

Komunikaciniai barjerai labai dažnai atsiranda dėl skirtumų tarp siuntėjo ir interpretatoriaus pažiūrų, principų, įsitikinimų. Natūralus, neformalus bendravimas turi tendenciją tam tikru mastu suartinti žmones¹⁵. Tuo tarpu skirtingi įsitikinimai dažnai tampa suartėjimo kliūtimi; jei bendravimas ir išlieka, — jis darosi paviršutiniškas, nes vengiama liesti dalykus, susijusius su įsitikinimais. Bendravimą ypač apsunkina sąmonin-

¹² Reikia pažymėti, kad objektyvios bendravimo galimybės ir kliūtys nustatomos ne siuntėjo ar interpretatoriaus, o idealaus stebėtojo požiūriu. Šiuo požiūriu bendravimą ir galima aprašyti kaip informacijos perdavimo ir priėmimo procesą.

¹³ Pirmasis K. Jungo tipologijoje vadinamas introvertiku, o antrasis — ekstravertiku (žr. C. G. Jung, *Psychologische Typen*, Zürich, 1950).

¹⁴ I. Pavlovo tipologija (žr. I. Pavlovas, *Rinktiniai raštai*, V., 1952, p. 468).

¹⁵ Riba, iki kurios suartėjama, priklauso nuo komunikatorių socialinės padėties, interesų, amžiaus skirtumo ir t. t.

gas arba nesąmoningas interpretatoriaus nusiteikimas prieš skirtingų pažiūrų žmogų. Protestuodamas prieš siuntėjo principus, ignoruodamas arba niekindamas juos, jais nepasitikėdamas, interpretatorius dažnai sumenkina ir visa kita, ką tas siuntėjas perduoda: suprimityvina jo minčių logiką, išpučia prieštaravimus. Suvokiamų minčių menkinimas, nuvedimas jų iki absurdo, delogizavimas paprastai kyla iš pastangų apginti savo pažiūras ir įsitikinimus. Tačiau tokiu būdu gindamas savo principus, interpretatorius paprastai praranda komunikacinę ryšį su siuntėju. Kritikuodamas tyčia padidintus prieštaravimus, išgalvotus alogiškumus, jis įsivėlia į karą su vėjo malūnais: įsivaizduoja kariaująs su svetimomis pažiūromis, o iš tikrųjų grumiasi su savo paties sukurtais paradokais.

Jei interpretatorius nesupranta siuntėjo minčių, tai jis negali su jomis kovoti ir efektyviai ginti savo įsitikinimų (nekalbant jau apie tai, kad tokiu atveju jis pažeidžia elementarią etiką). Dar daugiau: jis parodo savo įsitikinimų silpnumą. Siuntėjo minčių iškraipymas rodo, kad interpretatorius, remdamasis savo įsitikinimais, nepajėgia sukritikuoti iš svetimų pažiūrų išplaukiančių išvadų ir todėl yra priverstas suprimityvinti savo priešininko mintis. Pro šalį šaunanti kritika faktiškai tampa pačia negailestingusia savikritika.

Kas nori suprasti kitokių pažiūrų žmogų (o tai yra būtina ideologinės kovos ir mokslinio ginčo sąlyga), tas turi sugebėti pažvelgti į pasaulį to žmogaus akimis, įsijausti į jo įsitikinimus, tas turi, anot A. Uchtomskio, „sugebėti įlysti į jo kailį, pagyventi jo gyvenimu, suprasti jo išieities taškus“¹⁶, išmatuoti tikrovės reiškinius pagal jo vertybes, kad ir kaip pastarosios būtų nesuderinamos su savų vertybių sistema, ir tik po to įvertinti svetimas mintis pagal savo principus. „... Wer den *Feind* will verstehen, muß im *Feindes* Lande gehen: kas nori pažinti *priešą*, tas turi pabūti *priešo šalyje*“, — primena V. Leninas garsaus J. V. Gėtės dvi-eilio perfrazavimą¹⁷ iš I. Turgenovo romano „Naujasis baras“. Žinoma, taip padaryti *nėra lengva* (interpretatoriui tuo atveju tenka pripažinti vertybes, kurios, jo požiūriu, yra beverčiai ar menkaverčiai dalykai, arba atmesti tokias vertybes, už kurias jis yra pasiryžęs galvą guldyti), *bet įmanoma*, nes interpretatoriui svetimais principais tenka naudotis tik kaip tam tikra prielaida, metodine priemone. Tikru įsitikinimu jie nepavirsta: interpretatorius visada atskiria savo „kailį“ (jei, žinoma, iš viso jį turi!) nuo svetimo.

Kai kurie sociologai ir publicistai viena iš svarbiausių bendravimo kliūčių laiko patyrimo ir žinių specializaciją, kuri šiais laikais yra pa-

¹⁶ A. A. Ухтомский, Собрание сочинений, т. I, Л., 1950, стр. 315.

¹⁷ V. Leninas, Raštai, t. 14, p. 298.

siekusi didelį laipsnį ir kuri, reikia manyti, ateityje dar labiau padidės. Tik realių faktų nepaisantis utopistas gali svajoti apie visa vienodai žinančius ir visa vienodai galinčius ateities Aristotelius ar Leonardus da Vinčius.

Žinių ir interesų specializacija duoda žmogui „teisę“ savo sugebėjimus pritaikyti gana siauroje veiklos srityje. Toje srityje jis gali įgyti kompetenciją autoritetingai spręsti iškylančias problemas. Tačiau, palaiapsniui apribodamas savo interesų ratą, tapdamas žinovu vienoje srityje, jis virsta geriausiu atveju diletantu visose kitose srityse, kuriose savo ruožtu taip pat yra kompetentingų autoritetų, sukaupusių daug specialių žinių.

Jei specialisto sukauptos siaurės srities žinios gali turėti didesnę ar mažesnę vertę visai žmonijai, tai diletantiškas įvairių kitų dalykų žinojimas naudingas tik pačiam specialistui. Banalios, diletantiškos žinios apsaugo žmogų nuo specializacijos „vienutės“, leidžia jam bent paviršutiniškai suprasti savo žinių ryšį su kitų žmonių žiniomis, sudaro būtina bendravimo sąlygą už savo specialios srities ribų. Skirtinųjų sričių specialistai turi vienodas bendravimo galimybes tik toje srityje, kurioje jie visi yra diletantai. Net labai plačių interesų ir erudicijos filologo kalbos apie mikropasaulį atrodo labai paviršutiniškos (dažnai net naivios) branduolinės fizikos teoretikui. Kadangi pokalbio banalumas fiziko patenkinti negali, — jis turi arba imtis informatoriaus funkcijų ir tuo pačiu parodyti nevienodas bendravimo galimybes, arba pakeisti pokalbio temą, t. y. pereiti į tą sritį, kurioje jie abu yra diletantai, bet kur nėra vienas iš jų to diletantizmo nejaučia (jei nėra informatoriaus, kuris priverstų juos abu pajusti savo „lubas“).

Žinių ir interesų specializacija abipusiškai gilų bendravimą padaro įmanomą tik tarp tos pačios srities specialistų. Kuo specializacija didesnė, tuo jų ratas siauresnis. Visiškai naujas žinojimo sritis kurį laiką „valdo“ pavieniai asmenys; tada jie giliausiai bendrauja tik su pačiu savimi (pvz., teorijų kūrimo metu). Tuo tarpu bendravimo paviršutiniškumas, banalumas duoda galimybę lengvai išplėsti komunikacijos sferą. Pats paviršutiniškiausias bendravimas (pvz., minėtas „small talk“ arba „Gerede“ tipo bendravimas) praktiškai neturi ribų: jis vienodai prieinamas ir mažai išprususiam, siauro intelekto žmogui, ir eruditui, dideliame savo srities specialistui, nes remiasi labai bendru, visiems žmonėms būtinu žinojimu, tam tikro lygio masine kultūra.

Bendravimo specializacijos ir visuotinio bendravimo tendencijas iš dalies rodo knygų ir periodinių leidinių tiražai. Negilūs savo turiniu, bet visiems suprantami spaudiniai leidžiami milijoniniais tiražais. Juose rasi kriminalinių įvykių, keistų papročių, sensacingų atradimų, neįprastų gamtos reiškinių aprašymų, mokslo populiarizacijos, anekdotų, fokusų,

šmaikščių sentencijų, o kai kuriose šalyse (ypač kapitalistinėse) — ir seksualines emocijas žadinančių piešinių bei fotografijų, lytinės patologijos, žiaurybių scenų ir panašių dalykų. Tuo tarpu gilūs, specializuoti tekstai net didelėse šalyse paprastai skaitomi palyginti siauro skaitytojų rato.

Gilėjant specializuotam individo patyrimui, jo bendravimas darosi vienpusiškas. Tačiau žmogaus praktinės veiklos įvairumas nuolatos reikalauja, kad jo žinios būtų plečiamos ir papildomos kitų žmonių patyrimu. Todėl ir bendravimo procese jam ne tik tenka būti specialių žinių informatoriumi ar diletantu, bet ir perimti kitų sukauptas žinias. Kai individo patyrimą pasisavina visa visuomenė, jis virsta masinio bendravimo pagrindu, kriterijumi, pagal kurį įvertinamas specializuoto bendravimo gilumas.

Bendravimui nepalankios situacijos kartais susidaro formaliose socialinėse grupėse, kai individas etiniais ar materialiniais sumetimais (dėl susitarimo, giminystės ryšių, iš tradicijos, pareigos) turi bendrauti su tokia žmonių grupe, kurios interesai, patyrimas, žinios labai skirtingi. Nekomunikabilią situaciją jis gali likviduoti, išeidamas iš formalios socialinės grupės arba savo interesus suartindamas su dominuojančiais grupės interesais.

Gana dažnai nekomunikabilioje būklėje atsiduria ypatingai originalių teorijų, filosofinių sistemų, meninių vertybių kūrėjai. Kiekviena teorija, pažiūrų sistema ar meno kūrinys autoriui visada reiškia daugiau, negu jų interpretatoriui. Pastarajam paprastai lieka nežinoma tikroji teorijų, pažiūrų sistemų, meno vertybių atsiradimo istorija, konkretūs motyvai, betarpiško stebėjimo duomenys, individualūs vaizdiniai, asociacijos ir kiti „tekste“ tiesiogiai neišreiškiami momentai, kurie vienokiu ar kitokiu būdu stimuliuojo tos teorijos ar meninės vertybės kūrimą ir norą ją perduoti kitiems. Kai interpretatorius susiduria su mąstymo būdu, idėjomis, kurios visiškai nesiderina su tradiciniais stereotipais ir individualiu patyrimu, — jis nepajėgia suprasti kūrėjo, t. y. užmegzti su juo komunikacinio ryšio. Tik gavęs papildomos informacijos apie autoriaus patyrimą, išplėtęs savo žinias, interpretatorius gali įveikti nesuprantamumo barjerą.

Bendravimą gali sukliudyti ir siuntėjo nusiteikimo neatitinkantis interpretatoriaus nusistatymas (*Einstellung, установка*). Pvz., siuntėjas kalba labai rimtai, o interpretatorius mėgina „iššifruoti“ juokavimą, ironiją (arba atvirkščiai); siuntėjas išreiškia savo estetinius pergyvenimus, o interpretatorius ieško mokslinės informacijos (ar atvirkščiai). Interpretatoriui šiais atvejais susidaro bendravimo iliuzija, o siuntėjas pasijunta nesuprastas arba klaidingai suprastas.

Svarbiausia žmonių bendravimo priemonė, be abejonės, yra kalba. Tačiau dvasinio pasaulio išreiškimo galimybės yra žymiai platesnės, negu kalbos galimybės. Pvz., kalba neturi tokių galimybių išreikšti jausmus, pergyvenimus, nuotaikas, kokias turi muzika, bet „minčiai išreikšti muzika neduoda tokios erdvės, kokią duoda žodžio menas“¹⁸. Vienokias išraiškos galimybes turi kino ir televizijos atvaizdai, kitokias — statiški piešiniai, schemas, dar kitokias — matematiniai ženklai.

Išraiškos priemonių sistemos ribotumą galima pastebėti tik lyginant ją su kita vertimo procese. O vertimas, kaip žinoma, susijęs su neišvengiamais informacijos nuostoliais. Vadinasi, jei į bendravimo procesą įsiterpia vertimas, visada atsiranda tam tikras „nesusikalbėjimo“ momentas, ir tas „nesusikalbėjimas“ tuo didesnis, kuo labiau viena išraiškos priemonių (ženklų) sistema skiriasi nuo kitos.

Perduodamos informacijos „teksto“ turinys visada daugiau ar mažiau susijęs su konkrečia situacija, kultūriniu „kontekstu“. Jei informacijos perdavėjas yra vienoje situacijoje, kultūriniame „kontekste“, o jos priėmėjas — kitoje, „nesusikalbėjimas“ darosi neišvengiamas. Kuo daugiau pakinta gyvenimo sąlygos, tuo labiau interpretatoriai iškraipo praeities mąstytojų idėjas, meno kūrinių ir kultūros paminklų turinį¹⁹. Kruopštus ir objektyvus istorikas gali žymiai sumažinti „nesusikalbėjimą“, nors niekada negali jo visiškai likviduoti, kadangi neįmanoma pilnai atkurti to realaus kultūrinio „konteksto“, situacijos, kurioje „tekstas“ buvo sukurtas.

* * *

Trumpai apžvelgus svarbiausias žmonių bendravimo kliūtis, galima pasakyti, kad 1) nekomunikabilumas — tai ne bendravimo negalimumas apskritai, bet nesugebėjimas perduoti arba priimti *tam tikrą* informaciją; 2) nekomunikabilumą nulemia labai įvairūs socialiniai, psichologiniai, pažintiniai komunikatorių prieštaravimai; 3) kiekvienas komunikacinis aktas turi ir nekomunikabilumo momentą (kiekvienas susikalbėjimas yra nepilnas, dalinis, netikslus); 4) kuo bendravimas paviršutiniškesnis, tuo jis gali būti masiškesnis; specializacijos procese, bendravimui gilėjant, komunikatorių ratas siaurėja. Į šiuos momentus ir reikėtų atsižvelgti, aiškinant tai, kas vadinama šiuolaikinės visuomenės individo nekomunikabilumu.

¹⁸ M. C. Kagan, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, ч. II, Л., 1964, стр. 134.

¹⁹ Apie tokį iškraipymą ir jo priežastis žr. K. Marksas ir F. Engelsas, Apie literatūrą, p. 144—145.